

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

**ЕКСПЕРТ:
ПАРАДИГМИ ЮРИДИЧНИХ НАУК
І ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ**

**EXPERT: PARADIGM OF LAW
AND PUBLIC ADMINISTRATION**

№ 2 (30), 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Експерт: парадигми юридичних наук
і державного управління
Видається з 2018 року
Періодичність: 4 рази на рік
Друкується за рішенням Вченої ради
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 9 від 16.09.2024)
Видання є таким, що реферується в міжнародних
та вітчизняних наукометричних базах:
Index Copernicus, ResearchBib,
Turkish Education Index, Polish Scholarly Bibliography,
Google Scholar, "Україніка наукова", ESJI .
Відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки України
від 28.12.2019 № 1643 (Додаток 4) журнал включено
до Переліку наукових фахових видань України
у категорії «Б».
Спеціальності: 081 – Право, 281 – Публічне управління
та адміністрування, 293 – Міжнародне право.
Статті у виданні перевірені на наявність плагіату
за допомогою програмного забезпечення
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.
Відповідальність за зміст, достовірність фактів, цитат,
цифр несуть автори матеріалів. Редакція залишає за
собою право на незначне редагування і скорочення
(зі збереженням авторського стилю та головних
висновків). Редакція не завжди поділяє думки авторів
та не несе відповідальності за надану ними інформацію.
Матеріали подано в авторській редакції.
Передрук — тільки з дозволу редакції.
Адреса редакційної колегії:
ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія
управління персоналом"
вул. Фрометівська, 2, Київ, Україна, 03039
Офіційний сайт видання:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Expert: paradigm of law and public administration
Published from 2018
Pereodisity: 4 times a year
Published by the decision of Academic council of
Interregional Academy of Personnel Management
(Protocol № 9 from September 16, 2024)
Collection is included to the international
and domestic scientometrics databases Index
Copernicus International, ResearchBib, Turkish Education
Index, Polish Scholarly Bibliography, Google Scholar,
"Україніка наукова", ESJI .
According to the Order of the Ministry of Education
and Science of Ukraine (Annex 4), the journal is included
in the List of scientific professional publications of Ukraine,
which have been assigned the category «B».
Subject Areas: 081 – Law, 281 – Public management
and administration, 293 – International law.
The articles were checked for plagiarism
using the software StrikePlagiarism.com developed
by the Polish company Plagiat.pl.
The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors reserves
the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world views of the
authors and are not responsible for the information provided.
Materials filed in the author's edition.
Reprinting — with the editorial's permission strictly.
Address of the editorial board:
Interregional Academy of Personnel Management
Str. Frometivska, 2, Kyiv, Ukraine, 03039
Official site:
www.journals.maup.com.ua/index.php/expert

Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління : збірник. № 2 (30), 2024. Київ : ПрАТ
"ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", 2024. 76 с.

Головний редактор

Щокін Ростислав Георгійович, доктор юридичних наук, професор, Президент Міжрегіональної Академії управління персоналом

Члени редакційної колегії:

Яблонська-Бонса Йоланта, професор, доктор юридичних наук, керівник кафедри теорії, філософії та історії права Академії Леона Козьмінського в Варшаві, головний редактор часопису «Критика права» (Республіка Польща)

Міхальський Томаш, доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету, Гданськ (Республіка Польща), tomasz.michalski@ug.edu.pl

Ніколас Шмітт, кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту федералізму Університету Фрібургу (Швейцарія), Nicolas.schmitt@unifr.ch

Перцев Роман Валерійович, кандидат юридичних наук, відділ ідентифікації та криміналістики (DIFC) Поліція Ізраїлю, Єрусалим (Ізраїль)

Вечорек Лешик, доктор хабілітований, доцент, завідувач кафедри кримінального права, кримінології та криміналістики Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельц (Республіка Польща), wieczorekleszek@op.pl

Яскренія Єжи, професор, доктор хабілітований (Dr Hab), декан Факультету юридичних і суспільних наук Університету ім. Яна Кохановського в м. Кельце, завідувач кафедри конституційного, європейського і міжнародного публічного права, Віце-президент Правління Польського Товариства конституційного права, Спікер Товариства Польських парламентаріїв, член Правління Європейського Товариства колишніх парламентаріїв Ради Європи (FP-AP) в Парижі (Республіка Польща), jerzyl@hot.pl

Акімова Людмила Миколаївна, доктор наук з державного управління, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування, l_akimova@ukr.net

Якимчук Аліна Юрївна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування, alinayakim@ukr.net

Заросило Володимир Олексійович, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Сопілко Ірина Миколаївна, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету

Кисленко Дмитро Петрович, доктор педагогічних наук, кандидат юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського

Хаджирарева Світлана Костянтинівна, доктор наук з державного управління, професор, заступник директора Української школи урядування

Рябцев Геннадій Леонідович, доктор наук з державного управління, професор, професор Києво-Могилянської школи врядування, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень

Яровой Тихон Сергійович, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри міжнародних відносин та політичного консалтингу Інституту права та суспільних відносин Університету «Україна», tikhon_9563963@ukr.net

Барабаш Юрій Григорович, доктор юридичних наук, професор, проректор з навчальної роботи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Скрипнюк Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

Губанов Олег Олександрович, доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри службового та медичного права, Навчально-науковий інститут права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Нестерович Володимир Федорович, доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, mail@lduvs.edu.ua

Тимошенко Юрій Петрович, кандидат юридичних наук, професор, заступник директора Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

Швець Катерина Павлівна, доктор наук з державного управління, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, проректор, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Муравйов Кирило Володимирович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Нестор Віталій Романович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії держави і права та конституційного права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Амелін Олександр Юрійович, кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, Міжрегіональна Академія управління персоналом

Адам Адріан Останек, доктор наук, доктор хабілітований, професор Військового технологічного університету (Республіка Польща)

Мануель Давид Массено, доцент Політехнічного інституту Бежа (Португалія)

Агнешка Шпак, доктор хабілітований, професор кафедри міжнародної безпеки Інституту досліджень безпеки, Торунь (Республіка Польща), szpak@journals.maur.kiev.ua

Олександра Леткова, доктор права, доцент, юридичний факультет Університету Матея Бела, Банска Бистрица (Словаччина)

Мартін Белтран Сауседо, кандидат наук, професор, юридичний факультет Abogado Ponciano Arriaga Leija, Автономний університет Сан-Луїс-Потосі (Мексика)

Chief Editor

Shchokin Rostyslav Heorhiiovych, Doctor of Law, Professor, President of the Interregional Academy of Personnel Management

Members of the editorial board:

Jablonska-Bonsa Jolanta, Professor, Doctor of Law, Head of the Department of Theory, Philosophy and History of Law of Kozminski University, Editor-in-Chief of Critique of Law (Republic of Poland)

Tomasz Michalski, Doctor of Science, Associate Professor at the Department of Geography of Regional Development, University of Gdansk, Gdansk (Republic of Poland), *tomasz.michalski@ug.edu.pl*

Nicholas Schmitt, PhD, Senior Researcher at the Institute of Federalism, University of Friborg (Switzerland), *Nicolas.schmitt@unifr.ch*

Pertsev Roman Valeriiovych, PhD (Law), Division of Identification and Forensic Science (DIFC) of Israel Police, Jerusalem (Israel)

Vechorek Leshyk, Doctor Habilitated, Associate Professor, Head of the Department of Criminal Law, Criminology and Criminology, Faculty of Law and Social Sciences, Jan Kochanowski University of Kielce (Republic of Poland), *wieczorekleszek@op.pl*

Yaskrenia Jerzy, Professor, Doctor Habilitated (Dr. Hab.), Dean of the Faculty of Law and Social Sciences, Jan Kochanowski University of Kielce, Head of the Department of Constitutional, European and International Public Law, Vice-President of the Board of the Polish Society of Constitutional Law, Speaker of the Society of Polish Parliamentarians, Member of the Board of the European Society of Former Parliamentarians (FP-AP) in Paris (Republic of Poland), *jerzyj@hot.pl*

Akimova Lyudmyla Mykolayivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Honored Education Worker of Ukraine, Professor at the Department of Financial and Economic Security of the National University of Water Management and Nature Resources Use (Ukraine)

Yakymchuk Alina Yuriivna, Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration, Documentation and Information Activity of the National University of Water Management and Nature Resources Use, *alinayakim@ukr.net* (Ukraine)

Zaroslyo Volodymyr Oleksiyovych, Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law-Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Sopilko Iryna Mykolayivna, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Dean of the Faculty of Law of the National Aviation University (Ukraine)

Kyslenko Dmytro Petrovych, Doctor of Pedagogy, PhD in Law, Professor, Leading Researcher, National Defence University of Ukraine (Ukraine)

Khadzhiradeva Svitlana Kostiantynivna, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director of the Ukrainian School of Government, Head of the Center for Evaluation of Candidates for Civil Service Positions (Ukraine)

Ryabtsev Hennadiy Leonidovych, Doctor of Science in Public Administration, Ph.D., Professor, Professor at Kyiv-Mohyla School of Government, Chief Researcher at the National Institute for Strategic Studies (Ukraine)

Yarovoy Tikhon Serhiiovych, Doctor of Sciences in Public Administration, Ph.D., Professor, Professor at the Department of International Relations and Political Consulting of the Institute of Law and Public Affairs, Open International University of Human Development "UKRAINE", *tikhon_9563963@ukr.net* (Ukraine)

Barabash Yurii Hryhorovych, Doctor of Law, Professor, Vice-Rector for Academic Affairs of Yaroslav Mudryi National Law University (Ukraine)

Skrypniuk Oleksandr Vasyliovych, Doctor of Law, Professor, Academician of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Deputy Director of V.M. Koretsky Institute of State and Law of NAS of Ukraine (Ukraine)

Hubanov Oleh Oleksandrovych, Doctor of Law, Professor, Associate Professor at the Department of Service and Medical Law, Educational and Research Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine)

Nesterovych Volodymyr Fedorovych, Doctor of Law, Associate Professor, Head of the Department of State and Law Disciplines of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, *mail@lduvs.edu.ua* (Ukraine)

Tymoshenko Yuriy Petrovych, PhD in Law, Professor, Deputy Director of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Shvets Kateryna Pavlivna, Doctor of Sciences in Public Administration, PhD in Law, Associate Professor, Professor at the Department of Civil Law Disciplines and International Law of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Vice-Rector, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Muraviov Kyrylo Volodymyrovych, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Administrative, Financial and Banking Law of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Nestor Vitalii Romanovych, Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Theory of State and Law and Constitutional Law of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Amelin Oleksandr Yuriiovych, PhD in Law, Associate Professor, Professor at the Department of Law Enforcement and Anti-Corruption Activities of the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management (Ukraine)

Adam Adrian Ostanek, DSc, Dr. Hab., Professor at the Military University of Technology (Republic of Poland)

Manuel David Masseno, Associate Professor, Polytechnic Institute of Beja (Portugal)

Agnieszka Shpak, Dr. Hab., Professor at the Department of International Security, Institute of Security Studies, Torun (Republic of Poland), *sypak@journals.maup.kiev.ua*

Alexandra Letkova, JUDr., Associate Professor, Faculty of Law Matej Bel University, Banska Bystrica (Slovakia)

Martín Beltrán Saucedo, PhD, Full Professor, Faculty of Law Abogado Ponciano Arriaga Leija, Autonomous University of San Luis Potosí (Mexico)

Гудима М. М., Гудима-Підвербецька М. М.

Окреслення кола потенційних учасників
мирової угоди: цивільно-процесуальний ракурс6

Заросило В. О., Заросило В. В., Євчук Т. В.

Сучасний стан розвитку міжнародного
та національного права у зв'язку
з процесами глобалізації.....16

Іваницька Н. О.

Дослідження взаємозв'язку між правовою освітою
та формуванням правосвідомості громадян
в умовах сучасного суспільства.....23

**Кузьмічова-Кисленко Є. В., Котляренко О.,
Кисленко Д.**

Класифікація міжнародних збройних конфліктів
у практиці міжнародних судових установ.....29

Міляєва М. В.

Адміністративно-правове забезпечення
розбудови електронного врядування39

Орленко В. І.

Вплив воєнного стану на реалізацію основних
прав і свобод громадян: правовий аналіз.....46

Пархоменко С. А.

Посилення інституційної спроможності президента
України у сфері національної безпеки і оборони
у світлі зарубіжних моделей державного
управління національною безпекою.....52

Тимошенко Ю. П., Влад В. Ф., Вацюк В. О.

Значення криміналістичної одорології
та ольфакторних знань у досудовому
розслідуванні кримінальних правопорушень.....60

Яворська В. Г.

Визначення геноциду
в Міжнародному Кримінальному Праві
та Кримінальному Кодексі України.....66

Іваницька Наталія Олександрівна,

аспірантка Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фроментівська, 2, Київ, 03039; <https://orcid.org/0009-0003-8566-0883>

ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ МІЖ ПРАВОВОЮ ОСВІТОЮ ТА ФОРМУВАННЯМ ПРАВОСВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті розкривається взаємозв'язок правової освіти та правовосвідомості, а також визначаються особливості такого взаємозв'язку в умовах сучасного суспільства. Причому під сучасним етапом розуміється період формування правової системи незалежної України. Дослідження поєднує три етапи, кожен з яких присвячений окремому компоненту дослідження. Так, на першому етапі розглядаються підходи до формування державної політики та правового регулювання в сфері правової освіти. Надаються визначення правової освіти на визначаються її рівні. Другий етап дослідження сконцентрований на понятті правосвідомості. На третьому етапі визначається, яким чином правова освіта впливає на розвиток правосвідомості. Відмічається, що формування правової системи є мобільним явищем і відповідно реагує на внутрішньополітичні та зовнішньополітичні зміни, наводяться приклади деяких істотних змін, що вплинули на зміст правової освіти та правосвідомість громадян.

Ключові слова: правова культура, правосвідомість, юридична освіта, верховенство права, державна політика.

Ivanytska Nataliia Oleksandrivna,

Postgraduate Student at the Educational-Scientific Institute of Law named after Volodymyr the Great of the Interregional Academy of Personnel Management, 2, Frometivska Str., Kyiv, 03039; <https://orcid.org/0009-0003-8566-0883>

INVESTIGATING THE RELATIONSHIP BETWEEN LEGAL EDUCATION AND THE FORMATION OF LEGAL AWARENESS OF CITIZENS IN MODERN SOCIETY

Abstract. The article examines the relationship between legal education and the formation of legal awareness of citizens in modern society.

The article reveals the relationship between legal education and legal awareness and identifies the peculiarities of this relationship in the context of modern society. The modern stage is understood as the period of development of the legal system of independent Ukraine. The study comprises three stages, each of which is devoted to a separate component of the research. Thus, the first stage examines the approaches to the formation of state policy and legal regulation in the field of legal education. It provides definitions of legal education and its levels. The second stage of the study focuses on the concept of legal awareness. The third stage determines how legal education affects the development of legal awareness. It is noted that the formation of the legal system is a mobile phenomenon and responds accordingly to domestic and foreign policy changes, and examples of some significant changes that have affected the content of legal education and legal awareness of citizens are given.

Key words: legal culture, legal awareness, legal education, rule of law, public policy.

Постановка проблеми. З моменту набуття незалежності становлення та розвиток України як сучасної правової держави, у який забезпечується принцип верховенства права, стало одним з завдань державної політики. Водночас вирішення цього завдання потребує не лише зусиль з боку держави, а й відповідної поведінки громадян, орієнтованої як на дотримання законодавчих норм, так і на здатність протидіяти порушенню

своїх прав і свобод. Створення такого правового простору буде тим більше ефективним, чим вищим буде рівень правосвідомості в суспільстві, що означає не лише бажання та готовність діяти в рамках закону, а й наявність принаймні мінімального обсягу правових знань, що дають змогу зробити свідомий вибір. Початок широкомасштабного вторгнення росії викликав цілу низку правових проблем, що стало викликом як для

правників-професіоналів, так і для пересічних громадян, що підняло проблему правової освіти та правосвідомості на новій рівень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як важливий напрямок в контексті розбудови України як сучасної правової держави, питання правової освіти та правосвідомості постійно залишаються в фокусі уваги юристів-науковців. Окремі питання, присвячені даній тематиці, розглядають у своїх працях Р. Гринюк, О. Гуцуляк, А. Колодій, Т. Михайліна, В. Савенко, О. Скакун, І. Тімуш та інші.

Водночас питання правової освіти та правосвідомості, потребує окремого дослідження саме виходячи з взаємозв'язку зазначених компонентів, та з позиції сучасних підходів до їх розвитку.

Метою дослідження є дослідження особливостей взаємозв'язку між правовою освітою та формуванням правосвідомості громадян в умовах сучасного суспільства. Дослідження обмежується часовими рамками незалежності України. Відповідно окремими завданнями дослідження є вивчення підходів до організації правової освіти за часів незалежної України; розгляд існуючих підходів до поняття правосвідомості та визначення основних моментів в розвитку даних елементів в їх взаємозв'язку з огляду на зміни в житті українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Правова система представляє собою мобільну систему, що піддається змінам під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів, та зазнає не лише теоретичного переосмислення підходів до її побудови, а й практичних змін, у вигляді видалення застарілих та додавання сучасних елементів [1, с. 159]. В цьому сенсі правова освіта, як первинний елемент формування правосвідомості, та правосвідомість, у тому числі на своєму найвищому рівні, як філософська концепція, не є виключенням, тому перегляд підходів до організації та змісту правової освіти і зміни правових концепцій в цілому є органічною складовою еволюційного процесу. Разом з цим правові знання давно вже позбавлені певного «сакрального» значення, коли вони були доступні лише обраним представникам суспільства, а, навпаки, забезпечення населення мінімальним обов'язковим набором таких знань та надання допомоги в отриманні необхідної правової інформації є важливою складовою державної політики. Такий саме підхід прослідковується і стосовно формування правосвідомості. Зокрема, В.Савенко зауважує на тому, що проблема деформації правосвідомості українського суспільства, прояви правового нігілізму, формування осо-

бистості, орієнтованої на свідоме дотримання правових норм і досі залишаються актуальними [2, с. 23].

Розглядаючи поняття правової освіти, слід відмітити, що воно визначається в залежності від того, хто виступає актором даного процесу. Так, з викладацької позиції правова освіта визначається як процес, що полягає в передачі знань, умінь та навичок стосовно прав та обов'язків, встановлених законом [3, с. 14]. Якщо аналізувати правову освіту з позиції реципієнта, то вона може бути визначена як засвоєння знань стосовно основ побудови та функціонування правової системи та держави [4, с. 484]. З позиції реалізації державної політики відповідного напрямку йдеться про комплексний підхід, спрямований на організацію заходів, спрямованих на завдання на населення виховного, навчального та інформаційного впливу, а також створення сприятливих умов та можливостей для отримання відповідних правових знань і практичних навичок їх застосування з метою захисту громадянами своїх прав та виконання обов'язків Національну програму правової освіти населення. При цьому правова освіта розглядається як невід'ємна складова системи освіти в цілому [5].

Слід зауважити, що протягом тривалого історичного періоду правова освіта в Україні перебувала під впливом правових систем різних держав, кожна з яких просуvala власні правові наративи, що зумовлювало правове мислення не лише юристів, а й населення певної території в цілому [3, с. 14]. Якщо розглядати питання розвитку правової освіти на сучасному етапі, що охоплює період незалежності, то слід звернути увагу на те, що практично з самого початку набуття незалежності питанням правової освіти та підвищення рівня правосвідомості громадян приділялася увага на державному рівні. Одним з перших нормативно-правових актів, спрямованих на розбудову української держави на засадах виховання серед населення поваги до закону стала Постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 року N366 «Про Програму правової освіти населення України», яка передбачала також створення Всеукраїнської міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти населення [6], яка проіснувала до 2021 року.

У жовтні 2001 року було затверджено Національну програму правової освіти населення [5], яка ставила за основну мету підвищення рівня правової культури громадян, для досягнення якої правовій освіті відводилася роль інструменту забезпечення набуття населенням

необхідних правових знань. Програма передбачала роботу з різним контингентом, включаючи як молодь, що навчається; осіб, що обіймають посади, на яких правові знання мають визначальне значення для виконання ними своїх обов'язків (зокрема, державні службовці, народні депутати різних рівнів, викладачі правових дисциплін, а також журналісти, що спеціалізуються на відповідній тематиці); пересічних громадян, що мають мати обсяг правових знань. Обов'язок стосовно здійснення перевірок стану правової освіти було покладено на Міністерство юстиції України, для чого був затверджений відповідний Порядок проведення таких перевірок, який діяв до 2017 року [7]. Прийняті в 2013 році примірні програми здійснення перевірки стану правової освіти [8] систематизував інформацію стосовно обсягу та якості правових знань, які мають надаватися, якими мають володіти працівники, та порядок організації роботи з правової освіти. Програми стосувалися здійснення перевірок стану правової освіти в дошкільних навчальних закладах; загальноосвітніх навчальних закладах; професійно-технічних та вищих навчальних закладах; вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку юристів; в міністерствах, центральних та місцевих органах виконавчої влади, державних установах та підприємствах.

Слід також відмітити, що наряду з терміном «правова освіта» використовується термін «правове виховання». Виходячи з положення Національної програми правової освіти населення про те, що обсяг та зміст того чи іншого курсу правознавства визначається відповідно до потреб суспільства у вихованні право свідомого громадянина [5], можна зазначити, що надання й засвоєння правових знань ще освітньою метою, тоді як підвищення рівня правосвідомості – виховною.

Можна виділити кілька рівнів правової освіти: всеобща правова освіта в рамках отримання загальної середньої освіти; спеціальна юридична освіта як основа для майбутньої професійної діяльності та правоосвіта населення в рамках різноманітних проектів, спрямованих на підвищення обізнаності громадян в окремих правових питаннях. До того ж створена і функціонує система, покликана забезпечити безперешкодний доступ громадян до правової інформації. Сюда входить можливість безкоштовного доступу до текстів діючих нормативно-правових актів, а також їх проектів, на офіційних сайтах органів державної влади; можливість брати участь в громадських обговореннях проектів таких актів; доступ до трансляцій засідань пар-

ламенту; можливість направляти запити й отримувати від органів державної влади в межах їх компетенції роз'яснення стосовно тих чи інших положень законодавства, що є складовою безоплатної правової допомоги.

Правова освіта лежить в основі розвитку правосвідомості громадян. Такий висновок можна зробити, виходячи зі змісту відповідних нормативно-правових актів. Так, Національна програма правової освіти населення 2001 року вказувала на зв'язок питання розвитку правосвідомості із подоланням правового нігілізму та задоволенні запиту з боку населення на одержання правових знань. При цьому у якості інструменту досягнення цієї мети називалася правова освіта населення. Далі в Програмі було окремо підкреслено, що одним зі шляхів досягнення її мети є «визнання правової освіти населення одним із основних чинників формування високої правосвідомості і правової культури окремих громадян та всього суспільства» [5].

Таким чином, формування правосвідомості є наслідком правової освіти. Водночас само поняття правосвідомості виходить за межі правових явищ, прагнучи до поєднання також філософських та соціальних аспектів розбудови держави. Р.Гринюк та О.Гуцуляк вказують на те, що правосвідомість являє собою звертають увагу на те, що, будучи різновидом свідомості, правосвідомість включає широкий спектр факторів, що визначають й спрямовують поведінку людини. Крім правових знань, правосвідомість, як прагнення людини діяти з дотриманням правових норм, правосвідомість включає також психологічні особливості, що обумовлюють поведінку конкретного індивіда. Таким чином, дослідники визначають правосвідомість як «сукупність ідей, поглядів, почуттів і уявлень, що виражають ставлення окремих людей, соціальних груп, усього суспільства до права, його ролі, а також до діяльності, пов'язаної з правом» [9, с. 4–6]. Л.Макаренко розглядає поняття правосвідомості з лексичної точки зору, вказуючи на наявність в даному понятті двох окремих складових – поняття права та поняття свідомості. Дослідниця робить висновок, що як різновид свідомості в цілому, правосвідомість виділяється на підставі специфічного об'єкту, що є предметом відбиття в психіці людини [10, с.14]. Якщо говорити про взаємозв'язок правової освіти та правосвідомості, то, як слушно вказує В. Муж, правова освіта і вміння щодо практичного застосування правових норм являє собою лише перший, початковий рівень формування правосвідомості [11, с. 298], що призводить,

при подальшому розвитку, до формування її як «форми суспільної свідомості, що охоплюється системою когнітивних, вольових, афективних процесів з приводу чинного, минулого чи бажаного права та діяльності, пов'язаної з ним, виступає ідейним джерелом формування права через усвідомлення його цінності її носіями як регулятора суспільних відносин» [11, с. 302]. Але чи дійсно правова освіта гарантує формування правосвідомості, що спрямовує поведінку особи виключно на дотримання норм права? Тут варто погодитись з Л.Макаренко, що правосвідомість не означає заздалегідь позитивної поведінки індивіда в сфері правових відносин: «у реальному житті окремих індивідів, групи людей можуть приймати або не приймати право, бути солідарними з його вимогами або поступати всупереч ним» [10, с. 14]. Позицію стосовно впливу не лише правової освіти, а й діючого законодавства на формування правосвідомості висловлює і В.Савенко [2, с. 26]. Таким чином, законодавство само по собі також є інструментом правової освіти і формування правосвідомості, адже неправовий закон, або недосконалість законодавчої системи, що залишає безліч можливостей для маніпулювання правовими нормами, сформує і відповідну правосвідомість.

Слід відмітити, що з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України, призвело до виникнення цілої низки проблем правового характеру, що, у тому числі, викликали дуже неоднозначну реакцію з боку населення. По-перше, це запровадження режиму воєнного стану, пов'язаного, у тому числі, з певним законним обмеженням прав і свобод. По-друге, значна частина населення зіштовхнулася з юридичними проблемами, до яких не була готова навіть теоретично (зокрема, це стосувалося проблем, пов'язаних із внутрішньо переміщеними особами). Значну роль у вирішенні цієї проблеми зіграли зміни, що були внесені до регулювання сфери надання безоплатної правничої допомоги. Так, 3 серпня 2023 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги» [12]. Питання правової освіти зазначений закон стосується лише опосередковано і в основному стосується надання термінової правової інформації особам, які постраждали від воєнних дій. Водночас, така можливість, по-перше, також сприяє підвищенню рівня правової освіти громадян в сфері, прямо пов'язаної з сучасними умовами життя. І, по-друге, демонструє здатність держави вжити необхідних заходів, спря-

мованих на вирішення проблем населення, що також впливає на розвиток правосвідомості в суспільстві. Слід також зазначити, що законом був запроваджений термін «правопросвітництво», що розкривається як «комплекс заходів, спрямованих на підвищення рівня правової свідомості, культури та освіченості осіб, які перебувають під юрисдикцією України, у тому числі розповсюдження інформації про захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, виконання їх обов'язків, роз'яснення щодо порядку надання безоплатної правничої допомоги та доступу до неї» [13]. Обов'язок зі здійснення здійснення правопросвітницької роботи покладається насамперед на центри з надання безоплатної правничої допомоги. Окремо слід відзначити порушення країною-агресором правил та звичаїв ведення війни, масові випадки порушення прав людини, акти геноциду та екоциду. Це призвело до необхідності перегляду навчальних програм, підвищення уваги до воєнного та гуманітарного права, розширення можливостей надання безоплатної правничої допомоги. Слід відмітити, що значний внесок в підвищення рівня правової освіти в суспільстві в ситуації, пов'язаної з воєнним станом, було внесено програмою Ради Європи HELP, в рамках якої було запроваджено цілу низку курсів українською мовою: Притулок і права людини; Права людини в збройних силах; Внутрішнє переміщення; Діти мігранти та біженці та інші. Спеціальні курси запроваджуються також для осіб, чия діяльність безпосередньо пов'язана із фіксацією та розслідуванням воєнних злочинів.

Таким чином, правова освіта охоплює суспільство в цілому, починаючись з загальних знань в різних галузях права, що дозволяє особі орієнтуватися у повсякденному житті, і з подальшим поглибленням окремих напрямків в залежності від сфери діяльності. Таким чином рівень правосвідомості не може бути однаковим у всіх членів суспільства, проте має спиратися на розуміння основних принципів, таких як верховенство права, рівність всіх перед законом і судом, дотримання правових норм виходячи не з побоювання покарання, а базуючись на внутрішніх переконаннях.

Висновки. В процесі правової освіти формується правосвідомість окремих акторів процесу правозастосування, що належать до різних верств суспільства, що зрештою дозволяє виявити правові проблеми, притаманні кожному з них, вивести їх сукупність на рівень правосвідомості як загального явища для всієї країни та визначити загальні проблеми та подальші

шляхи розвитку національної правової системи. Правова освіта є основою формування правосвідомості. Водночас наявність правових знань та сформованої правосвідомості не є гарантією дотримання особою норм права. При цьому свідоме ставлення до правових норм іноді може стати підставою для розуміння особою неправового характеру той чи іншої норми, тому несприйняття правової норми не є однозначно наслідком схильності особи до девіантної поведінки, а навпаки свідчить про високий рівень правових знань та високий рівень правосвідомості. Розвиток права, правової освіти та формування правосвідомості є динамічним явищем, що реагує на зміни в житті суспільства. В критичні моменти життя держави високий рівень правосвідомості громадян, дотримання норм права та розуміння можливих обмежень є дієвим засобом збереження стабільності та безпеки в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Михайліна Т. Правосвідомість у правовій системі: кібернетичний та синергетичний аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 150–155.
2. Савенко В. Закон як мотиваційний чинник формування правового світогляду та правосвідомості людини в умовах громадянського суспільства. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 1(17). 2019. С. 23–27.
3. Заєць А. С. Правова освіта як структурний компонент освіти в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. Випуск 42. 2017. С. 13–16.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. Х. : Консум, 2001. 656 с.
5. Про Національну програму правової освіти населення: Указ Президента України від 18 жовтня 2001 року N992/2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>
6. Про Програму правової освіти населення України: постанова Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 року N366 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-95-%D0%BF#Text>
7. Про затвердження Порядку проведення органами юстиції перевірок стану правової освіти: Наказ Міністерства юстиції України від 14 листопада 2011 року N3325/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1304-11#Text>
8. Про затвердження примірних програм здійснення органами юстиції перевірок стану правової освіти: Наказ Міністерства юстиції України від 11 березня 2013 року N402/5 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0402323-13#Text>
9. Гринюк Р. Ф., Гуцуляк О. І. Правосвідомість як предмет теоретико-правового, соціально-філософського і психологічного аналізу. *Правничий часопис Донецького національного університету*. № 1. Том 2. 2023. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.2.1>
10. Макаренко Л. О. Осмислення правової свідомості у сучасній юридичній науці. *Вчені записки ТНУ ім. В.І.Вернадського*. Том 29(68). N5. 2018. С. 13–18
11. Муж В. В. Правосвідомість: теоретичні аспекти поняття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Юридичні науки. 2016. № 837. С. 297–303
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги: Закон України № 3022-IX від 10 квітня 2023 року
13. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року N3460–VI URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17?find=1&text=%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82#w1_2

REFERENCES:

1. Mykhailina, T. (2019). Pravosvidomist u pravovii systemi: kibernetychnyi ta synerhetychnyi aspekty [Legal awareness in the legal system: cybernetic and synergistic aspects]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 8, 150–155 [in Ukrainian].
2. Savenko, V. (2019). Zakon yak motyvatsiinyi chynnyk formuvannia pravovoho svitohliadu ta pravosvidomosti liudyny v umovakh hromadianskoho suspilstva [The law as a motivational factor in the formation of the legal worldview and legal awareness of a person in the conditions of civil society]. *Aktualni problemy pravoznavstva*, 1(17), 23–27 [in Ukrainian].
3. Zaiets, A. S. (2017). Pravova osvita yak strukturnyi komponent osvity v Ukraini [Legal education as a structural component of education in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii PRAVO*, 42, 13–16 [in Ukrainian].
4. Skakun, O. F. (2001). Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk [Theory of the state and law : a textbook]. Kharkiv : Konsum [in Ukrainian].
5. Pro Natsionalnu prohramu pravovoi osvity naselennia: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18 zhovtnia 2001 roku N992/2001 [About the National Program of Legal Education of the Population: Decree of the President of Ukraine dated October 18, 2001 N992/2001]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text> [in Ukrainian].
6. Pro Prohramu pravovoi osvity naselennia Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 travnia 1995 roku N366 [About the Program of Legal Education of the Population of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of May 29, 1995 N366]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-95-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia orhanamy yustytisii perevirok stanu pravovoi osvity: Nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 14 lystopada 2011 roku N3325/5 [On the approval of the Procedure for conducting inspections of the state of legal education

- by bodies of justice: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated November 14, 2011 № 3325/5]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1304-11#Text> [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia prymirnykh prohram zdiisnennia orhanamy yustytzii perevirok stanu pravovoi osvity: Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 11 bereznia 2013 roku № 402/5 [On the approval of exemplary programs for the implementation of inspections of the state of legal education by bodies of justice: Order of the Ministry of Justice of Ukraine dated March 11, 2013 N402/5]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0402323-13#Text> [in Ukrainian].
9. Hryniuk, R. F. & Hutsuliak, O. I. (2023). Pravovidomist yak predmet teoretyko-pravovoho, sotsialno-filosofskoho i psykhologichnoho analizu [Legal awareness as a subject of theoretical-legal, socio-philosophical and psychological analysis]. *Pravnychi chasopys Donetskoho natsionalnoho universytetu*, 1, Vol. 2 DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2023.1.2.1> [in Ukrainian].
10. Makarenko, L. O. (2018). Osmyslennia pravovoi svidomosti u suchasni yurydychnii nautsi [Understanding legal consciousness in modern legal science]. *Vcheni zapysky TNU yim. V.I.Vernadskoho*, Vol. 29(68), 5, 13–18 [in Ukrainian].
11. Muzh, V. V. (2016). Pravovidomist: teoretychni aspekty poniattia [Legal awareness: theoretical aspects of the concept]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*. *Yurydychni nauky*, 837, 297–303 [in Ukrainian].
12. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dostupu do bezoplatnoi pravnychoi dopomohy [On making changes to some legislative acts of Ukraine on simplifying access to free legal aid]. (2023). Law of Ukraine No. 3022-IX of April 10, 2023 [in Ukrainian].
13. Pro bezoplatnu pravnychu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 2 chervnia 2011 roku N3460–VI [On free legal aid: Law of Ukraine dated June 2, 2011 N3460-VI]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17?find=1&text=%D0%9E%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82#w1_2 [in Ukrainian].